

تحلیل ژئوپولیتیکی چشم‌انداز آمایش سرزمین در کشور افغانستان و ارائه مدل راهبردی

کیومرث یزدان پناه^۱، عتیق اله قمری^۲، زهراء پیشگاهی فرد^۳، حسین حاتمی نژاد^۴

چکیده

در ساختار اقتصاد سیاسی جهان برخی کشورها توسعه یافته و برخی در حال توسعه می‌باشند. برخی از کشورها نیز به دلیل شکنندگی ژئوپولیتیکی و تهدیدات و بحران‌های داخلی و محیط خارجی نه تنها توسعه نیافته‌اند بلکه در مسیر توسعه نیز در حال حرکت نیستند. افغانستان نیز در حال حاضر جزء کشورهای بحرانی و توسعه نیافته جهان محسوب می‌گردد که هیچ چشم‌انداز مشخصی برای حرکت در جهت توسعه ندارد؛ نه در سطح نظریه پایه توسعه، نه راهبردهای مشخص و منسجم توسعه و نه هیچگونه سند عملیاتی با ضمانت اجرا. این مشکلات افغانستان ریشه در مسائل جغرافیایی، فرهنگی، سیاسی و امنیتی داخلی و خارجی دارد. بنابراین برنامه‌ریزی جهت توسعه سرزمینی این کشور نیز در گرو حل و چاره‌اندیشی مسائل مذکور است. برنامه‌ریزی راهبردی با چهارچوب و ملاحظات سیاسی و امنیتی می‌تواند سبب کاهش تهدیدات امنیتی و چالش‌های سیاسی و در نتیجه توسعه سرزمینی گردد. بنابراین در این مقاله سعی شده است تا عوامل داخلی و خارجی اثرگذار بر آمایش سرزمینی در کشور افغانستان از منظر ژئوپولیتیکی مورد تحلیل قرار گیرد. در این راستا دو سوال قابل طرح است که: (۱) قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها، تهدیدهای ژئوپولیتیکی کشور افغانستان در راستای آمایش سرزمینی این کشور کدامند؟ (۲) براساس عوامل ژئوپولیتیک داخلی و خارجی چگونه می‌توان چشم‌انداز آمایش سرزمین در کشور افغانستان را ترسیم نمود؟ این مقاله به شیوه‌ای توصیفی-تحلیلی نگاشته شده است و داده‌های مورد نیاز نیز به شیوه کتابخانه‌ای، اسنادی و بهره‌گیری از پایگاه‌ها و سایت‌های معتبر اینترنتی گردآوری شده است.

واژگان کلیدی: آمایش سرزمین، ژئوپولیتیک، مدل راهبردی، توسعه و امنیت پایدار، افغانستان.

۱. استادیار جغرافیای سیاسی دانشگاه تهران

۲. دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه تهران

۳. استاد جغرافیای سیاسی دانشگاه تهران.

۴. دانشیار جغرافیای برنامه‌ریزی شهری. دانشگاه تهران

مقدمه

افغانستان کشوری است در شرایط ژئوپولیتیک چهارراهی که در مرکز قاره آسیا واقع شده و با سه منطقه آسیای مرکزی، جنوب آسیا و خاورمیانه همپوشانی جغرافیایی دارد. این همپوشانی هم به لحاظ جغرافیای طبیعی است، هم جغرافیای فرهنگی و قومی و هم به لحاظ ادامه سرزمینی این کشور در مناطق مذکور. وضعیت جغرافیایی و موقعیت این کشور سبب بروز مشکلاتی در مسیر تاریخی آن شده که تاکنون مانع از ثبات و امنیت و در نتیجه توسعه در آن شده است. مسئله توسعه نیافتگی و ناامنی افغانستان به یک سندروم ژئوپولیتیک بدل شده است که تمام علائم توسعه نیافتگی و ناامنی در آن وجود دارد، اما در وضعیت مقابله با این مسئله و حرکت در جهت ثبات و توسعه این کشور مسائل پیچیده‌ای وجود دارد که حل هر کدام از آن‌ها مشروط به سایر عوامل شده است. بخشی از مسائل و چالش‌های افغانستان بیرونی است و در گروه تغییر ساختار و رویکردهای منطقه‌ای و حتی جهانی است و بخش زیادی از چالش‌های این کشور نیز ریشه‌های داخلی دارد. عوامل داخلی و خارجی در بحران سیاسی - امنیتی افغانستان به یکدیگر مرتبط هستند. در طول سال‌های اخیر بویژه پس از حمله آمریکا به افغانستان و سقوط قدرت طالبان، کمک‌های خارجی زیادی روانه افغانستان شد. اما این کمک‌های مالی، نظامی، امنیتی و غیره نتوانست توسعه و امنیت را به افغانستان بیاورد، به نحوی که با کوچکترین غفلت نیروهای ارتش افغانستان و کشورهای حاضر در افغانستان برخی شهرها مجدداً سقوط کرده و به دست طالبان و سایر گروه‌های تروریستی می‌افتد (قندوز در سال ۲۰۱۵ و ۲۰۱۷ میلادی).

برای حل تدریجی چالش‌های افغانستان نیاز به برنامه‌های آمایش بلندمدت با محوریت ژئوپولیتیک جهت شناخت و برنامه‌ریزی سیاسی - امنیتی است. بنابراین شناخت چالش‌های سیاسی و امنیتی و یافتن راهکارهای تلفیقی از ژئوپولیتیک و آمایش سرزمین می‌تواند راهگشا باشد. از این‌رو در مقاله حاضر به تحلیل ژئوپولیتیک چشم‌انداز آمایش سرزمین در افغانستان پرداخته‌ایم و مبنای آن بر مدل راهبردی (SWOT) قرار داده‌ایم. در این پژوهش سعی داریم تا به این دو سوال اساسی پاسخ دهیم: ۱) قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها، تهدیدهای ژئوپولیتیک کشور افغانستان در راستای آمایش سرزمینی این کشور کدامند؟ ۲) براساس عوامل ژئوپولیتیک داخلی و خارجی چگونه می‌توان چشم‌انداز آمایش سرزمین در کشور افغانستان را ترسیم نمود؟ این مقاله به شیوه‌ای توصیفی - تحلیلی نگاشته شده است و داده‌های مورد نیاز نیز به شیوه کتابخانه‌ای، اسنادی و بهره‌گیری از پایگاه‌ها و سایت‌های معتبر اینترنتی گردآوری شده است.

مبانی نظری

آمایش سرزمین عبارت است از توزیع متوازن و هماهنگ جغرافیایی تمامی فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و معنوی در پهنه‌ی سرزمین نسبت به قابلیت‌ها و منابع طبیعی و انسانی (سرور، ۱۳۸۴: ۱۸). بنابراین، منظور از آمایش سرزمین استفاده درست از قابلیت‌های سرزمین و سایر امکانات به اندازه توان آن است. منظور از آمایش تعیین توان بالقوه و شایستگی اراضی است یا به عبارت دیگر، آمایش فرایندی است که زیندگی هر نوع استفاده‌ای را برای هر بخشی از سرزمین با توجه به قابلیت‌های آن نشان می‌دهد (حاتمی‌نژاد و دیگران، ۱۳۸۹: ۴۹). در مجموع می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که آمایش سرزمین نوعی حرکت در جهت توسعه پایدار جوامع بشری براساس توجه به توان‌های محیطی و برنامه‌ریزی براساس ظرفیت سرزمین است. جغرافیا نیز به شناخت انسان و فضای جغرافیایی آن و تعامل بین آن‌ها می‌پردازد. هدف از مطالعات جغرافیایی، دست یافتن به شناخت پایه‌ای از محیط است که بستر و میدان عمل تمام فعالیت‌های انسانی به شمار می‌آید. انجام این مطالعات پایه‌ای از آن نظر اهمیت دارد که پدیده‌های موجود در سطح زمین، از نظر شکل و پراکندگی یکسان نیستند و منشأ پیدایش آن‌ها از قانونمندی‌های یکسانی تبعیت نمی‌کند

(رهنمایی، ۱۳۷۲: ۱۸). بر همین اساس می‌توان «جغرافیا» را تبیین نوع استقرار و توزیع جمعیت و فعالیت در عرصه سرزمین دانست و «آمایش» را تنظیم رابطه بین این عناصر به حساب آورد. در جغرافیا و آمایش سرزمین، سه عنصر اساسی وجود دارند که زمینه‌های اصلی مطالعه‌اند و عبارت‌اند از: انسان، فضا و فعالیت. به تعبیری می‌توان گفت که «جغرافیا»، آمایشی‌ترین علوم و «آمایش سرزمین» جغرافیایی‌ترین نوع برنامه‌ریزی است. آنچه «جغرافیا» به‌عنوان یک علم به توضیح آن می‌پردازد، «آمایش» به‌عنوان مجموعه‌ای از فنون و هنرها می‌کوشد آن را عملی سازد. «جغرافیا» توضیح می‌دهد و «آمایش» تغییر. «جغرافیا» تبیین می‌کند و «آمایش» طراحی (سرور، ۱۳۸۴: ۳۲). هدف از تنظیم رابطه بین انسان و فضا در مطالعات آمایشی و فعالیت‌های انسان در فضا، تحقق توسعه پایدار یا به عبارت دیگر سرزمین‌آرایی است و در واقع اساس کار جغرافیای کاربردی، تحقق این هدف است (سرور، ۱۳۸۴: ۳۶).

اگر جغرافیای سیاسی و ژئوپولیتیک را در دوره کنونی مترادف یک‌دیگر به حساب بیاوریم، باید گفت جغرافیای سیاسی یا ژئوپولیتیک در وجهی علم مدیریت سیاسی فضای سرزمینی است. برنامه‌ریزی فضایی و آمایش سرزمین به لحاظ راهبردی بودن و تعیین کارویژه‌های منطبق بر توان‌های سرزمینی مترادف راهبردهای ژئوپولیتیک یا همان جغرافیای سیاسی است که البته در بُعد عملیاتی به شکل دیگری پیاده‌سازی شده است. یک برنامه‌ریز واقع‌نگر در سطح منطقه‌ای و ملی باید بداند که آمایش سرزمین تنها توجه به قوت‌های و مشخصات اکولوژیک نیست، بلکه می‌بایستی این توان‌های اکولوژیک با هدف ایجاد توسعه و امنیت پایدار و براساس جغرافیای فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی هر منطقه و با محاسبه تهدیدهای درون و برون سرزمینی مورد توجه قرار گیرد و آن‌گاه به طبقه‌بندی و الویت‌بندی راهبردها بپردازد. همچنین باید توجه کرد که بسیاری از بحران‌های ژئوپولیتیک داخلی که گاه ادامه خارجی می‌یابد ناشی از عدم توجه به توان‌های اکولوژیک مناطق و در نتیجه تخریب محیط زیست و منابع آب و خاک و در نتیجه بروز مناقشات ژئوپولیتیک بر روی منابع در سطوح مختلف می‌شود. این مسائل به صورت مستقیم سبب تضعیف جایگاه و وزن ژئوپولیتیک کشور می‌شود و امنیت و منافع ملی کشور را به مخاطره می‌اندازد (رشیدی، ۱۳۹۳: ۶۷).

منطقه‌شناسی

جمهوری اسلامی افغانستان کشوری است با مساحت ۶۵۲۲۲۱ کیلومتر مربع که در جنوب آسیا قرار گرفته است؛ و از یک سو به شبه قاره هند و از سوی دیگر به آسیای مرکزی و چین و از سمت دیگر به آسیای غربی مرتبط است. افغانستان جزء کشورهای بزرگترین قاره جهان آسیا است. قاره آسیا در تقسیمات کلاسیک جغرافیایی جهان به پنج منطقه یا حوزه تقسیم می‌شود که شامل ۱- آسیای شمالی ۲- آسیای جنوبی ۳- آسیای مرکزی ۴- آسیای غربی ۵- آسیای شرقی و جنوب شرق است. بر سر موقعیت افغانستان در سه منطقه آسیای مرکزی، آسیای جنوب غربی و آسیای جنوبی بحث است. شکل، مقر و موقعیت افغانستان به گونه‌ای است که به هر سه منطقه نزدیکی طبیعی و انسانی و تاریخی و سیاسی دارد. بر اساس نظر برخی جغرافیدانان کشور افغانستان، جز کشورهای آسیای جنوبی می‌باشد؛ ضمن آنکه در مواردی جزء آسیای مرکزی نیز یاد شده است. افغانستان به لحاظ جغرافیای طبیعی، انسانی و سیاسی قرابت بسیاری با آسیای جنوب غربی نیز دارد.

سرزمین افغانستان صرفاً گذرگاه اصلی اقوام مهاجم گوناگون نبوده، بلکه قرن‌ها، پیش از آنکه دریاها به عنوان مسیرهای عمده بین‌المللی بازرگانی مورد استفاده قرار گیرد، مهمترین مسیر بازرگانی که غرب را به شرق می‌پیوست نیز از دشت‌های شمالی و جنوبی و گذرگاه‌های کوهستانی این سرزمین می‌گذشت. کاروان‌های که از جاده ابریشم عبور می‌کردند در بلخ اطراق می‌کردند و آن‌گاه کالاهایی را که از چین آورده بودند از گذرگاه‌های هندوکش به هندوستان و یا در جهت غرب تا بغداد می‌بردند. کاروان‌هایی که از ایران به طرف چین می‌رفتند. تقریباً همیشه از طریق قندهار در جنوب افغانستان کنونی سفر می‌کردند. در اوایل قرن ۱۶ میلادی پس از آن‌که تجارت بین کشورها راه

خود را از طریق دریاها گشود، افغانستان به یکباره در بوته انزوا و فراموشی افتاد و دیگر گذر هیچ بیگانه‌ای به این سرزمین نیفتاد (کلیفورد، ۱۳۷۱: ۲۱). کشور افغانستان به قلب آسیا مشهور است، و در تقاطع بین ایران، دریای عرب و هند از یک سو و آسیای مرکزی و جنوب آسیا از سوی دیگر، قرار دارد. هر چند که افغانستان نقطه اتصال این مناطق بزرگ آسیا به شمار می‌رود؛ اما مشخص نیست که خود این کشور جزء کدام منطقه است.

کشور افغانستان پس از فروپاشی شوروی و ظهور کشورهای جدید در آسیای مرکزی به صورت بالقوه به معبری برای دسترسی این کشورها به سمت جنوب شد. افغانستان در مسیر کریدورهای بزرگ شرق-غرب است.

روش‌شناسی

این پژوهش به شیوه ای تحلیلی- توصیفی نگاشته شده است. داده های این مقاله نیز به شیوه ای کتابخانه ای و پیمایش و پرسشنامه بدست آمده اند و روش تجزیه و تحلیل نیز از طریق مدل SWOT صورت پذیرفته است. بدین صورت که یک پرسشنامه در طیف لیکرت (خیلی کم، کم، متوسط، زیاد و خیلی زیاد) برای هر کدام از ضعف ها، قوت ها، تهدیدها و فرصت ها، تهیه شد (جدول شماره ۱) و بین ۴۵ نفر از طریق ایمیل توزیع شد که از این تعداد ۱۰ نفر پاسخ نداده و پاسخ های ۴ نفر نیز به دلیل نقص مورد پذیرش قرار نگرفت. بنابراین پاسخ های ۳۱ نفر مبنای تحلیل قرار گرفت. براساس این پرسش نامه ها وزن نرمال این عناصر چهارگانه استخراج شد و در رتبه ی آن ها ضرب شد و امتیاز وزن دار استخراج شد. و براساس آن به تحلیل مدل راهبردی SWOT پرداخته شد.

جدول ۱: نمونه پرسشنامه در طیف لیکرت

ردیف	نقاط قوت، ضعف، فرصت یا تهدید	فراوانی			
		خیلی کم	کم	متوسط	زیاد
۱					خیلی زیاد
۲					
۳					
۴					
۵					

یافته‌های تحقیق

در این مقاله ابتدا نگارنده براساس مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای و مطالعات قبلی انجام شده در این زمینه شاخص-هایی را استخراج نموده است، که در فهرست عوامل درونی و بیرونی اثر گذار بر آمایش سرزمینی در کشور افغانستان در قالب ضعف‌ها و قوت‌ها و تهدیدها و فرصت‌ها دسته‌بندی نموده است.

جهت بررسی برنامه‌ریزی راهبردی آمایش سرزمین در کشور افغانستان، نیاز به سنجش عوامل ژئوپولیتیکي اثرگذار مثبت و منفی که دارای منشأ داخلی یا خارجی هستند، داریم. این بررسی و سنجش می‌بایستی مبنایی برای برگزیدن یک یا چند راهبرد سرزمینی و اولویت‌بندی در اجرای آن‌ها باشد. از این رو محقق در این بخش جهت سنجش عوامل داخلی و خارجی و ارائه راهبردهای مناسب و اولویت‌بندی شده، از مدل راهبردی (SWOT) بهره گرفته است. در این راستا ابتدا فهرست عوامل ژئوپولیتیکي درونی و بیرونی موثر بر برنامه‌ریزی آمایش فضای ملی افغانستان، تهیه شده است تا در مراحل بعدی مورد استفاده قرار گیرند.

جدول ۲: عوامل ژئوپولیتیکی بیرونی و درونی در آمایش افغانستان (SWOT)

عوامل بیرونی		عوامل درونی	
فهرست تهدیدها (T)	فهرست فرصت‌ها (O)	فهرست ضعف‌ها (W)	فهرست قوت‌ها (S)
T1- موقعیت محصور در خشکی (https://www.britannica.com) T2- موقعیت حایل افغانستان (مگنوس و نی، ۱۳۸۰: ۵۴) T3- رقابت و تقابل‌های ژئوپولیتیکی در منطقه T4- مناقشات افغانستان و پاکستان (غفورلیوال، ۱۳۹۱/۰۸/۱۵ و اندیشمند، ۱۳۹۲ و ۱۳۹۶) T5- چالش آبی افغانستان و همسایگان (هاشمی، ۱۳۹۲ و حافظ- نیا و دیگران، ۱۳۸۵: ۸۳).	O1- موقعیت چهارراهی و گذرگاهی افغانستان (کلیفورد، ۱۳۷۱: ۲۱) O2- ژئوکالچر ویژه افغانستان و اشتراکات با کشورهای همجوار (Izady, 2008- 2016) O3- موقعیت بالادستی افغانستان در رودخانه‌های بین‌المللی (سنائی، ۱۳۸۹/۰۸/۰۵)	W1- عدم تناسب اقلیم، منابع آب و خاک در کشور افغانستان (McSweeney & Others, 2016 & FAO, 2003). W2- استقرار نامتعادل فعالیت و جمعیت در فضای سرزمینی (https://www.gifex.com). W3- شکاف‌های جغرافیایی و ژئوپلیتیک شکندۀ افغانستان (متقی و رشیدی، ۱۳۹۱: ۸۳ و فرجی‌راد و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۲۲). W4- ضعف زیرساخت‌ها، ارتباطات و راه‌ها (http://www.salamwatandar.co .m) W5- تروریزم و ناامنی (https://www.dw.com/fa-ir) & (Foreign Policy, 2016). W6- پدیده قاچاق (نورعلی‌وند و خلیلی‌پور رکن‌آبادی، ۱۳۹۰).	S1- منابع معدنی و انرژی در افغانستان (Sengupta, 2010/06/15 & Stephen G & Others, 2011 & Censin Resources, 2010/08/15 & Reuters Staff, 2011/12/28). S2- ظرفیت کشاورزی مدرن در برخی مناطق افغانستان (نیک‌زاد، CIA Factbook, و ۱۳۹۲/۱۰/۰۵ 2009). S3- منابع آبی نیمه شمالی افغانستان (https://www.worldatlas.com) S4- ظرفیت‌های گردشگری (وزارت اطلاعات، فرهنگ و اداره گردشگری امور نظارتی، ۱۳۹۷ و مهدیزاده کابلی، ۱۳۸۲ و کهزاد، ۱۳۸۱).

عوامل درونی (داخلی)

هدف این مرحله سنجش محیط داخلی (درونی) کشور افغانستان جهت شناسایی نقاط قوت و ضعف، یعنی جنبه‌هایی است که در راه دست یابی به اهداف برنامه‌ریزی و اجرای تکلیف‌های آن زمینه‌های بازدارنده یا مساعد دارد. از این رو قابلیت‌ها و منابع مورد بررسی قرار گرفته و تحت عنوان نقاط قوت و ضعف تقسیم‌بندی گردید و به هر کدام از موارد رتبه و وزن نرمال در وضع موجود اختصاص یافت (۴-۳ و ۴-۴).

جدول ۳: رتبه و وزن نرمال نقاط قوت اثرگذار بر برنامه‌ریزی راهبردی آمایش سرزمین در افغانستان (IFE)

ردیف	نقاط قوت (S)	میانگین رتبه وزن موجود (بین ۰-۴)	وزن نرمال	حاصل ضرب وزن نرمال در رتبه (امتیاز وزن دار)
۱	منابع معدنی و انرژی در افغانستان	۴	۰/۱۸	۰,۷۲
۲	ظرفیت کشاورزی مدرن در برخی مناطق افغانستان	۳/۸۲	۰/۱۲	۰,۴۸۵
۳	منابع آبی نیمه شمالی افغانستان	۳/۰۳	۰/۱	۰,۳۰۳
۴	ظرفیت‌های گردشگری	۳/۴۴	۰/۱	۰,۳۴۴
	مجموع (IFE)			۱,۸۵۲

جدول ۴: رتبه و وزن نرمال نقاط ضعف اثرگذار بر برنامه‌ریزی راهبردی آمایش سرزمین در افغانستان (IFE)

ردیف	نقاط ضعف (W)	میانگین رتبه وزن موجود (بین ۰-۴)	وزن نرمال	حاصل ضرب وزن نرمال در رتبه (امتیاز وزن دار)
۱	عدم تناسب اقلیم، منابع آب و خاک در کشور افغانستان	۳/۶۶	۰/۰۷۵	۰,۲۷۴
۲	استقرار نامتعادل فعالیت و جمعیت در فضای سرزمینی	۳	۰/۰۵	۰,۱۵
۳	شکاف‌های جغرافیایی و ژئوپلیتیک شکننده افغانستان	۴	۰/۱۵	۰,۶
۴	ضعف زیرساخت‌ها، ارتباطات و راه‌ها	۳/۳۳	۰/۱	۰,۳۳۳
۵	توریزم و ناامنی	۳/۸	۰/۰۷۵	۰,۲۸۵
۶	پدیده قاچاق	۲/۸۸	۰/۰۵	۰,۱۴۴
	مجموع (IFE)			۱,۷۸۶

عواملی بیرونی (خارجی)

هدف این مرحله بررسی آثار محیط بیرونی جهت شناسایی فرصت‌ها و تهدیدهایی ژئوپلیتیکی است که فضای سرزمینی در ارتباط با برنامه‌ریزی راهبردی آمایش سرزمین با آن مواجه است. بنابراین براساس مطالعات انجام شده و بررسی وضعیت محیط پیرامون ناحیه، مجموعه فرصت‌ها و تهدیدهای موجود و موثر بر فضای سرزمینی مورد بررسی قرار گرفت و به هر کدام از موارد رتبه و وزن نرمال اختصاص یافت (۴-۵ و ۴-۶).

جدول ۵: رتبه و وزن نرمال عوامل بیرونی (فرصت‌ها) اثرگذار بر برنامه‌ریزی راهبردی آمایش سرزمین در افغانستان (EFE)

ردیف	فرصت (O)	میانگین رتبه وزن موجود (بین ۰-۴)	وزن نرمال	حاصل ضرب وزن نرمال در رتبه (امتیاز وزن دار)
۱	موقعیت چهارراهی و گذرگاهی افغانستان	۴	۰/۲	۰,۸
۲	ژئوکالچر ویژه افغانستان و اشتراکات با کشورهای همجوار	۳/۲	۰/۱۳	۰,۴۱۶
۳	موقعیت بالادستی افغانستان در رودخانه‌های بین‌المللی	۳/۶	۰/۱۷	۰,۶۱۲

۱,۸۲۸			مجموع (EFE)
-------	--	--	-------------

جدول ۶: رتبه و وزن نرمال عوامل بیرونی (تهدیدها) اثرگذار بر برنامه‌ریزی راهبردی آمایش سرزمین در افغانستان (EFE)

ردیف	تهدید (T)	میانگین رتبه وزن موجود (بین ۰-۴)	وزن نرمال	حاصل ضرب وزن نرمال در رتبه (امتیاز وزن دار)
۱	موقعیت محصور در خشکی	۴	۰/۱۵	۰,۶
۲	موقعیت حایل افغانستان	۳/۸	۰/۱۳	۰,۴۹۴
۳	رقابت و تقابل‌های ژئوپولیتیکای در منطقه	۳/۸	۰/۱۲	۰,۴۵۶
۴	مناقشات افغانستان و پاکستان	۳/۸	۰/۰۵	۰,۱۹
۵	چالش آبی افغانستان و همسایگان	۳	۰/۰۵	۰,۱۵
	مجموع (EFE)			۱,۸۹

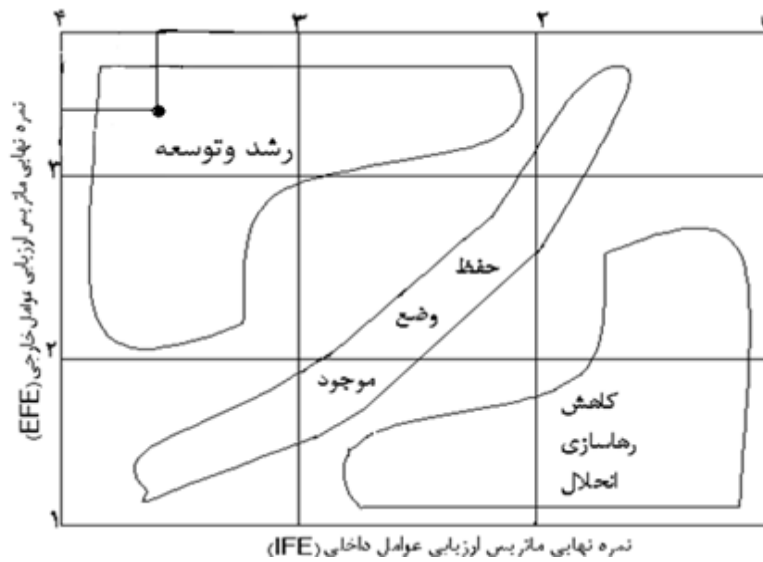
جدول ۷: وضعیت امتیاز عوامل داخلی و خارجی اثرگذار بر توسعه منطقه مورد مطالعه

عوامل داخلی		عوامل خارجی	
نقاط ضعف	نقاط قوت	تهدیدها	فرصت‌ها
۱,۷۸۶	۱,۸۵۲	۱,۸۹	۱,۸۲۸
$\Sigma S+W= 3.638$		$\Sigma O+T= 3.718$	

جدول ۸: جمع عوامل داخلی و خارجی اثرگذار بر توسعه منطقه مورد مطالعه

جمع عوامل داخلی	جمع عوامل خارجی
۳,۶۳۸	۳,۷۱۸

با توجه به اینکه $\Sigma S + W < \Sigma T + O$ است، بنابراین راهبردهای پیشنهادی در این مرحله، رشد و توسعه است. مرحله بعدی در تکنیک سوات، تعیین راهبرد های حاصل از تجزیه و تحلیل عوامل درونی و بیرونی با توجه به رتبه و وزن نرمال آن ها است تا راهبرد های مناسب هر یک از بخش های ST، WO، SO، WT را پیشنهاد نماییم. به طور کلی این راهبرد ها بیانگر موارد زیر هستند:

نمودار ۱: ماتریس نهایی داخلی و خارجی (IE)

بر اساس اطلاعات موجود، در جدول زیر به تحلیل نقاط ضعف و قوت، فرصت و تهدید پرداخته شده است و راهبردهای چهار گانه تهاجمی، بازنگری، تنوع و تدافعی ارائه شده است.

جدول ۹: ماتریس SWOT

نقاط ضعف	نقاط قوت	اهداف کیفی: حرکت گام به گام افغانستان به سوی توسعه و امنیت پایدار
<p>راهبردهای بازنگری/تغییر جهت هوشمندانه (WO)</p> <p>WO1- خروج از کارویژه‌های سرزمینی سنتی و حرکت به سوی کارویژه‌های آمایشی مانند تجارت و ترانزیت برای تعدیل تمرکزگرایی و ایجاد تعادل در فضای سرزمینی؛</p> <p>WO2- توسعه مناطق مرزی، حاشیه‌ای و قومی براساس مزیت‌های ژئوپلیتیکی، ژئواکونومیکی و ژئوکالچر؛</p> <p>WO3- بهره‌گیری از موقعیت چهارراهی افغانستان در راستای ترانزیت و تجارت منطقه‌ای جهت مشارکت خارجی در توسعه زیرساخت‌ها و راه‌های ارتباطی داخلی که در مسیر شاهراه‌های منطقه‌ای و بین‌المللی است</p> <p>WO4- بهره‌گیری از هیدروپولیتیک رودخانه‌های مرزی جهت ایجاد توازن ژئوپولیتیک با همسایگان در راستای مبارزه با تروریسم بویژه در قبال پاکستان</p>	<p>راهبردهای تهاجمی/رقابتی (SO):</p> <p>SO1- ایجاد صنایع مرتبط با کشاورزی و معادن در مناطق با ذخایر مناسب آب و دسترسی به مسیرهای تجاری و ارتباطی افغانستان؛</p> <p>SO2- توسعه مدرن و بازاریابی محصولات کشاورزی در کشورها و مناطق بهینه و مکمل ژئوپلیتیکی و ژئوکالچر؛</p> <p>SO3- توسعه راه‌های ارتباطی منطبق بر موقعیت چهارراهی افغانستان جهت توسعه و صادرات محصولات کشاورزی، صنعتی و معادن</p>	<p>۳</p>

<p>راهبردهای تدافعی (WT):</p> <p>WT1- استقرار آمایشی جمعیت پایدار در مناطق فاقد پیوستگی جغرافیای طبیعی و فرهنگی با سایر مناطق کشور برای امتزاج و پیوستگی ژئوپولیتیکي ملی؛</p> <p>WT2- داشتن برنامه مدون سیاست خارجی در قبال رقابت بازیگران منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای جهت ایجاد توازن در روابط با همه بازیگران و ممانعت از حساست‌زایی و دامن زدن این بازیگران به شکاف‌های داخلی در افغانستان؛</p> <p>WT3- کاهش سطح مناقشات با پاکستان جهت تشویق این کشور برای همکاری در راستای مبارزه با تروریسم و بی‌ثباتی افغانستان</p>	<p>راهبردهای تنوع (ST):</p> <p>ST1- بهره‌گیری بیشتر از ظرفیت معادن و انرژی، کشاورزی مدرن، منابع آب و گردشگری جهت افزایش ثروت ملی و استقلال اقتصادی کشور برای اثرپذیری کمتر از موقعیت محصور و نیز رقابت ژئوپولیتیکي منطقه؛</p> <p>ST2- بهره‌برداری از منابع آب در مناطق با ذخایر بیشتر و مدیریت بهینه رودخانه‌های بحرانی مرزی جهت کاهش تنش با همسایگان بویژه در مرزهای غربی؛</p> <p>ST3- توسعه کشاورزی مدرن جهت صرفه جویی در برداشت آب و کاهش تنش هیدروپولیتیکي با کشورهای همسایه پایین دست رودخانه‌ها.</p>	<p>تهدیدها</p>
--	---	----------------

پس از تکمیل ماتریس SWOT، از آنجا که به جهت تلاقی عوامل محیطی داخلی و خارجی صرفاً ۴ نوع راهبردی SO، ST، WO، WT به دست آمد، در حالی که ممکن است از تلاقی آن‌ها نیز راهبرد دیگری به دست آید. لذا مجدداً کلیه راهبردهای ۴ گانه و ارتباط آن‌ها با هم‌دیگر، براساس اولویت مورد بررسی و دقت نظر قرار گرفت تا در نهایت از درون آن‌ها راهبردهای ترکیبی^۱ حاصل شده و ماتریس بهبودیافته SWOT به دست آید که به شرح زیر است.

جدول ۱۰: ماتریس بهبود یافته (SWOT)

راهبردهای ترکیبی (SWOT)
<p>CS:SW1- توسعه کشاورزی مدرن و پربازده و معادن ارزشمند معدنی و انرژی جهت تأمین رفاه ملی و سرمایه لازم جهت تقویت زیرساخت‌ها و راه‌های کشور؛</p>
<p>CS:SW2- تغییر یا تعدیل ماموریت و کارویژه کشاورزی و یا صنعتی از مناطق ضعیف اکولوژیکی به لحاظ منابع آب و خاک که آسیب‌های ژئوپولیتیکي را دامن می‌زند؛</p>
<p>CS:SW3- حرکت و ساماندهی مجدد جمعیت به‌سوی قلمروهای جدید و یا کم جمعیت و حاشیه‌ای با ظرفیت‌های مناسب مانند گردشگری و تجارت برای قلمرویی جدید و امتزاج ژئوپولیتیکي ملی؛</p>
<p>CS: SW4- استفاده از ژئوکالچر برای تعدیل و تغییر موازنه در رقابت‌ها و تقابل‌های ژئوپولیتیکي کشورهای منطقه با افغانستان جهت جلوگیری از مداخله سرزمینی؛</p>
<p>CS: SW5- توسعه راه‌ها و زیرساخت‌ها در جهت توسعه گردشگری و تجارت، پیوستگی ژئوپولیتیکي و غلبه بر گسست‌های فعلی و نیز تأمین امنیت و کنترل بیش‌تر بر سرزمین؛</p>
<p>CS: SW6- توسعه کشاورزی مدرن و رسمی در مناطق مستعد جهت مبارزه با کشت و قاچاق مواد مخدر؛</p>
<p>CSOT7- بهره‌گیری از موقعیت چهارراهی و ژئوکالچر افغانستان جهت غلبه بر موقعیت محصور در خشکی و وضعیت حائل ژئوپولیتیکي؛</p>

در راستای آمایش سرزمینی کشور افغانستان عوامل ژئوپولیتیکي داخلی و خارجی وجود دارد. در بخش داخلی افغانستان دارای قوت‌هایی مانند: منابع معدنی و انرژی در افغانستان، ظرفیت کشاورزی مدرن در برخی مناطق افغانستان، منابع آبی نیمه شمالی افغانستان و ظرفیت‌های گردشگری است که به‌عنوان عناصر و عوامل مثبت داخلی در

بحث مدیریت سرزمینی و آمایش سرزمین عمل می‌کنند. همچنین در بین عوامل داخلی ما شاهد ضعف‌هایی از قبیل: عدم تناسب اقلیم، منابع آب و خاک در کشور افغانستان، استقرار نامتعادل فعالیت و جمعیت در فضای سرزمینی، شکاف‌های جغرافیایی و ژئوپلیتیک شکننده افغانستان، ضعف زیرساخت‌ها، ارتباطات و راه‌ها، تروریزم و ناامنی و پدیده قاچاق هستیم که عوامل قابل لمس در توسعه نیافتگی و ضعف مدیریت سرزمینی در افغانستان هستند. در بخش عوامل خارجی، کشور افغانستان دارای یکسری فرصت‌ها از قبیل: موقعیت چهارراهی و گذرگاهی افغانستان، ژئوکالچر ویژه افغانستان و اشتراکات با کشورهای همجوار و موقعیت بالادستی افغانستان در رودخانه‌های بین‌المللی است که به‌عنوان عوامل مثبت ناضی از محیط خارجی برای این کشور عمل می‌کنند. همچنین تهدیدهایی از قبیل: موقعیت محصور در خشکی، موقعیت حایل افغانستان، رقابت و تقابل‌های ژئوپلیتیکی در منطقه، مناقشات افغانستان و پاکستان و چالش آبی افغانستان و همسایگان متوجه کشور افغانستان است که در کنار ضعف‌های داخلی مانع امنیت، ثبات و توسعه در افغانستان شده‌اند.

تمامی این قوت‌ها و فرصت‌ها به صورت بالقوه وجود دارد و ضعف‌ها و تهدیدها نیز به صورت بالقوه و هم بالفعل وجود دارند. دلیل توسعه نیافتگی، بی‌ثباتی و ناامنی در افغانستان وجود تهدیدات و ضعف‌های بالفعل است و اینکه قوت‌ها و فرصت‌ها نیز مورد بهره‌برداری واقع نمی‌شوند. جهت یک مدیریت سرزمینی کارآمد می‌بایستی این عوامل ژئوپلیتیکی داخلی و خارجی نسبت به یکدیگر مورد ارزیابی قرار گیرد و از درون این ارزیابی‌ها راهبردها و چشم‌انداز کلی آمایش سرزمین کشور افغانستان ترسیم گردد.

نتیجه‌گیری

به‌صورت کلی ما پنج دسته راهبرد جهت توسعه و مدیریت سرزمینی کارآمد در افغانستان ارائه داده‌ایم که تمامی این راهبردها در قالب آمایش سرزمین قابل تعریف است. این راهبردهای پنج‌گانه شامل راهبردهای تهاجمی/رقابتی (SO)، راهبردهای بازنگری/تغییر جهت هوشمندانه (WO)، راهبردهای تنوع (ST)، راهبردهای تدافعی (WT) و راهبردهای ترکیبی (CS) است.

افغانستان به‌عنوان کشوری بحران زده و جنگ زده که چند دهه در بحران تروریزم و جنگ سپری کرده و قبل از آن هم میدان تقابل و درگیری قدرت‌های بزرگ بوده، هیچ‌گاه فرصت تکوین دولت-ملت، ایجاد تعامل و پیوستگی ملی، توسعه زیرساخت‌های ارتباطی کشور، بهره‌گیری از معادن، انرژی، آب، زمین، ظرفیت‌های گردشگری، موقعیت چهارراهی، ژئوکالچر ویژه موقعیت بالادستی در رودخانه‌ها و غیره را جهت مدیریت کارآمد سرزمینی برای توسعه و امنیت پایدار و رفاه ملی را پیدا نکرده است تا به این وسیله مانع از تروریزم، جنگ، تقابل‌ها، قاچاق، وضعیت حایلی، توازن با همسایگان، مصونیت از رقابت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای و غیره گردد. از این‌رو برای آغاز یک روند توسعه و امنیت زا در افغانستان می‌بایست ابتدا سرمایه و ثروت ملی را به‌وسیله کارویژه‌های معدن، انرژی و کشاورزی که هزینه‌ها و شروطنی مانند ثبات و امنیت بسیار بالا لازم ندارند شروع کرد. ابتدا با اولویت دادن به معادن و انرژی که ارزش بسیار زیادی در جایگاه جهانی دارند می‌بایست هزینه‌های جاری و هزینه ایجاد زیرساخت‌های ارتباطی و مقدمات توسعه کشاورزی مدرن را فراهم نمود. با ایجاد امنیت متوسط در بسیاری از مناطق و توسعه کشاورزی مدرن، زمینه کاشت و قاچاق مواد مخدر به‌عنوان منبع تغذیه تروریزم و جریان‌ات مخالف دولت مرکزی از بین می‌رود و این جریان‌ات به شدت تضعیف می‌شوند. با توسعه کشاورزی امنیت غذایی و استقلال در کالاهای اساسی ایجاد می‌شود. به کمک توسعه معادن، انرژی و کشاورزی سرمایه لازم جهت توسعه و امنیت بیشتر فراهم می‌گردد و تولید ناخالص ملی افزایش می‌یابد. با توسعه زیرساخت‌های ارتباطی کنترل و دسترسی دولت مرکزی به تمام نقاط کشور افزایش یافته و حلقه کنترل و امنیت دولت مرکزی بر کل پهنه سرزمین گسترده‌تر می‌شود. با توسعه و امنیت پایدار زمینه برای

گردشگری به عنوان یک کارویژه بسیار درآمدزای عمومی فراهم می‌گردد که باتوجه به ظرفیت‌های طبیعی و انسانی افغانستان که قبلاً به آن پرداخته شد، درآمد زیادی را عاید کشور می‌نماید. توسعه زیرساخت‌های ارتباطی داخلی و اتصال آن‌ها به مسیرهای ارتباطی خارجی خود سبب توسعه تجارت و ترانزیت و فعال‌سازی کارویژه ارتباطی-تجاری افغانستان براساس موقعیت چهارراهی این کشور می‌شود. توسعه ارتباطات و زیرساخت‌ها، فراگیری نظام آموزشی، گسترش چتر حاکمیتی دولت و توسعه بوروکراسی دولت در مناطق مختلف، زمینه تعامل و نزدیکی بیشتر مردم افغانستان فراهم شده که این امر به تقویت روحیه ملی و کاهش واگرایی بین اقوام به خارج منجر می‌گردد.

در کنار این چشم‌انداز آمایشی از توسعه و امنیت پایدار، کشور افغانستان می‌بایستی به حساسیت‌های کشورهای همسایه مانند ایران و پاکستان و همچنین ازبکستان، ترکمنستان و چین توجه نماید و سعی در حل مناقشاتی مانند دیورند، کابل رود و تروریزم با پاکستان، مسائل هیدروپولیتیکی رودخانه‌های هیرمند و هریرود با ایران و ترکمنستان را در قالب دیپلماسی تنش‌زا حل نماید. همچنین با بهره‌برداری مدرن و صرفه جویانه در حوضه آبریز آمودریا، زمینه تنش با ازبکستان را ایجاد ننماید.

براساس آنچه گفته شد باید گفت افغانستان کشوری است با کارویژه‌های اقتصادی مختلف که مهم‌ترین آن‌ها معادن، انرژی و صنایع و فعالیت‌های وابسته (آهن، مس، زغالسنگ، لیتیوم، اورانیوم، طلا، الماس و سایر سنگ‌های قیمتی)، کشاورزی و صنایع تبدیلی، تجارت و توریزم است. براساس این کارویژه‌ها که به ترتیب با توسعه معادن و انرژی، کشاورزی و تجارت و توریزم باید صورت گیرد، زمینه تروریزم و قاچاق و ناامنی گام به گام کم شده و به موازات توسعه این کارویژه‌ها و زیرساخت‌های ارتباطی و کنترل و دسترسی دولت برای ایجاد امنیت و خدمات‌رسانی، ناامنی و بی‌ثباتی کاسته می‌شود. البته این روند در گروه حل مشکلات بنیادی با همسایگان و زدودن کدهای ژئوپولیتیکی منفی مانند هیدروپولیتیک رودخانه‌های مرزی، دیورند، شیوه ارتباط با قدرت‌های غیرهمسایه و غیره است تا حساسیت همسایگان به عنوان پل‌های دسترسی افغانستان به بیرون کاسته شود. بنابراین الویت افغانستان در سیاست خارجی ابتدا بر همسایگان و سپس با قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای است. به عنوان مثال کشور هند به رغم سرمایه‌گذاری در افغانستان به لحاظ توسعه و امنیت پایدار در درجه بعد از ایران، پاکستان و حتی ازبکستان و آسیای مرکزی قرار دارد. بنابراین ارتباط با هندوستان می‌بایستی از مجرای درست و غیر حساسیت‌زا باشد. سرمایه‌گذاری هندوستان در بخش آب و سدسازی در یک دهه آینده سبب تقابل جدی افغانستان با پاکستان و مخصوصاً ایران و ازبکستان و سپس ترکمنستان خواهد شد. توجه به این روابط و تنظیم عاقلانه آن جز ضرورت‌های چشم‌انداز توسعه افغانستان است. بنابراین باید گفت افغانستان دارای عوامل ژئوپولیتیکی مثبت و منفی داخلی و خارجی در مسیر توسعه و امنیت پایدار در مدیریت سرزمینی خود است که براساس رویکرد ترکیبی آمایشی-ژئوپولیتیکی در محیط داخل و خارج کشور و با واقع‌گرایی می‌تواند در مسیر توسعه و امنیت پایدار قدم بردارد.

منابع

- ۱- اندیشمند، محمداکرام، (۱۳۹۲)، منازعه دیورند و عقلانیت سیاسی، کابل: انتشارات سعید.
- ۲- اندیشمند، محمداکرام، (۱۳۹۶)، منازعه دیورند و کشورهای جهان، کابل: ماندگار.
- ۳- حاتمی نژاد، حسین، سیدمحمد حسینی و سیدعلی حسینی، (۱۳۸۹)، «جایگاه و نقش علم جغرافیا در آمایش سرزمین»، مجله‌ی رشد آموزش جغرافیا، دوره‌ی بیست و پنجم، شماره‌ی ۱، پائیز، ۵۱-۴۶.
- ۴- حافظ‌نیا، محمدرضا، پیروز مجتهدزاده و جعفر علی‌زاده، (۱۳۸۵)، هیدروپلیتیک هیرمند و تاثیر آن بر روابط سیاسی ایران و افغانستان، فصلنامه برنامه‌ریزی و آمایش فضا، دوره ۱۰، شماره ۲، صص ۱۰۳-۸۳.
- ۵- رشیدی، مصطفی، (۱۳۹۳)، آسیب‌شناسی ژئوپلیتیکی برنامه‌ریزی در فضای سرزمینی ایران با رویکرد آمایش سرزمین و ارائه مدل راهبردی، رساله دکتری جغرافیای سیاسی، دانشگاه تهران، دانشکده جغرافیا.
- ۶- رهنمایی، محمد تقی، (۱۳۷۲)، توان‌های محیطی ایران، تهران: مرکز مطالعات شهرسازی و معماری ایران.
- ۷- سرور، رحیم، (۱۳۸۴)، جغرافیای کاربردی و آمایش سرزمین، تهران: انتشارات سمت.
- ۸- سنائی، وحید، (۱۳۸۹/۰۸/۰۵)، هیدروپلیتیک حوضه هریرود و اثرات آن بر روابط ایران ترکمنستان و افغانستان، همایش بازنگری روابط ایران و کشورهای آسیای مرکزی، دانشگاه فردوسی مشهد، ۴ و ۵ آبانماه، ۱۳۸۹.
- ۹- غفورلیوال، (۱۳۹۱/۰۸/۱۵)، دیورند؛ مرز رسمی یا قرار داد موقت، موجود در: http://www.bbc.com/persian/afghanistan/2012/11/121104_109_durand_line_liwal.shtml تاریخ بازیابی: ۱۳۹۷/۰۴/۱۲.
- ۱۰- فرجی راد، ع. و مهدی درخور و س. ه. ساداتی، (۱۳۹۰)، بررسی روند دولت-ملت‌سازی در افغانستان و موانع پیش‌رو، مجله دانشنامه، شماره ۸۰.
- ۱۱- کلیفورد، مری لوئیس، (۱۳۷۱)، سرزمین و مردم افغانستان، ترجمه مرتضی اسعدی، انتشارات علمی فرهنگی، چاپ دوم.
- ۱۲- کهزاد، احمدعلی، (۱۳۸۱)، تاریخ افغانستان، استکهلم.
- ۱۳- متقی، افشین و مصطفی رشیدی، (۱۳۹۱)، بررسی و تحلیل عوامل و زمینه‌های ژئوپلیتیکی شکل‌گیری و گسترش طالبان در کشور افغانستان، پژوهشنامه خراسان بزرگ، سال سوم، شماره ۸، پاییز، صص ۹۷-۷۹.
- ۱۴- مگنوس، رالف. اچ و ادن نبی، (۱۳۸۰)، افغانستان روحانی، مارکس، مجاهد، ترجمه قاسم ملکی، چاپ اول تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
- ۱۵- مهدیزاده کابلی، محمدرئوف، (۱۳۸۲)، *درآمدی بر تاریخ افغانستان*، چاپ اول، قم: نشر صحافی احسانی.
- ۱۶- نیک‌زاد، مجتبی، (۱۳۹۲/۱۰/۰۵)، ضرورت بازنگری اقتصادی به بخش کشاورزی، بازیابی: <http://www.afghanpaper.com/nbody.php?id=63578> تاریخ بازیابی: ۱۳۹۷/۰۱/۱۵.
- ۱۷- وزارت اطلاعات، فرهنگ و اداره گردشگری امور نظارتی افغانستان، (۱۳۹۷)، تاریخچه اداره گردشگری (گردشگری)، وزارت اطلاعات، فرهنگ و اداره گردشگری امور نظارتی افغانستان، بازیابی در: <http://tourism.gov.af/persian/index.php> تاریخ بازیابی: ۱۳۹۷/۰۱/۱۲.
- ۱۸- هاشمی، سیدرفیع، (۱۳۹۲)، بررسی هیدروپلیتیک رودهای مرزی افغانستان، کابل و آمودریا، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد.

19- Censin Resources, (2010/08/15), Afghanistan discovered an oilfield containing an estimated 1.8 billion barrels of crude in the north of the country, Censin Resources, Available at:

- <https://web.archive.org/web/20120425161815/http://www.censin.com/afghanistans-new-oil-discovery/>, retrieved: 2017/11/24.
- 20- FAO, (2003), First-ever livestock census in Afghanistan, Available at: <http://www.fao.org/english/newsroom/news/2003/25511-en.html>, retrieved: 2017/12/20.
- 21- Foreign Policy, (2016), Fragile States: Rankings and Map, Available at: <https://foreignpolicy.com/fragile-states-index-2016-brexit-syria-refugee-europe-anti-migrant-boko-haram/>.
- 22- <http://www.salamwatandar.com>.
- 23- <https://www.britannica.com/place/Afghanistan>.
- 24- <https://www.dw.com/fa-ir/-38744591>.
- 25- <https://www.gifex.com/fullsize-en/2009-09-17-2481/Afghanistan-Land-Use-and-Economic-Activity-1972.html>.
- 26- <https://www.worldatlas.com/articles/longest-rivers-in-afghanistan.html>.
- 27- Izady, Michael, (2008-2009), Atlas of the Islamic World and Vicinity (Infographs, Maps and Statistics Collection), New York, Columbia University, Gulf 2000 Project: 2006-present, Available at: <http://gulf2000.columbia.edu/maps.shtml>.
- 28- McSweeney, C., M. New & G. Lizcano, (2016/10/06), UNDP Climate Change Country Profiles Afghanistan, Available at: https://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metadc226769/m2/1/high_res_d/Afghanistan.hires.report.pdf, retrieved: 2017/12/22.
- 29- Reuters Staff, (2011/12/28), UPDATE 1-Afghanistan signs major oil deal with China's CNPC, Reuters, Available at: <https://www.reuters.com/article/afghanistan-cnpc/update-1-afghanistan-signs-major-oil-deal-with-chinas-cnpc-idUSL3E7NS40J20111228>, retrieved: 2017/11/22.
- 30- Sengupta, Kim, (2010/06/15), Afghanistan's resources could make it the richest mining region on earth, Independent, Diplomatic Correspondent, available at: <https://www.independent.co.uk/news/world/asia/afghanistans-resources-could-make-it-the-richest-mining-region-on-earth-2000507.html>, retrieved: 2017/11/22.